

ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЧИННИКИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

©2021 СОБОЛЄВ В. М., СОБОЛЄВА М. В.

УДК 330.368
JEL Classification: A2; A22

Соболев В. М., Соболева М. В.

Інституційна спроможність системи вищої освіти та чинники її забезпечення

Мета статті – розкрити стан інституційної системи вищої освіти України в умовах пандемії коронавірусу на основі використання категорії «інституційна спроможність». Для цього застосовувались такі методологічні надбання економіко-теоретичного дослідження, як єдність логічного та історичного, нормативного та позитивного аналізу, інституційний та еволюційний підходи, логічне моделювання, поведінкова економіка, теорія політичних ринків. Виходячи із авторського визначення змісту поняття «інституційна спроможність» було сформульовано головні ознаки інституційної спроможності системи вищої освіти: внутрішня комплементарність інституційної системи; її зовнішня комплементарність; спряження внутрішньої та зовнішньої комплементарності. Аналіз показав, що українська система вищої освіти переживає глибоку багаторівневу кризу, витоки якої пов'язані із відсутністю на рівні державного управління системного бачення сучасних проблем вищої освіти, розуміння тісного зв'язку між рівнем її державної підтримки та динамікою національної конкурентоспроможності, абсолютним домінуванням фіскальної мотивації над стратегічною при вирішенні проблем фінансового забезпечення потреб вищої школи. Отримані результати дають можливість подальшого дослідження шляхів гальмування деструктивних процесів з наступною їх нейтралізацією і створенням передумов відновлення інституційної спроможності. Практичне значення дослідження полягає у збагаченні наукових уявлень щодо структури інституційної системи вищої освіти та можливості на цій основі розробляти управлінські рішення, спрямовані на підвищення ефективності функціонування цієї сфери. Оригінальність статті обумовлена застосуванням категорії «інституційна спроможність» та концепції інституційної комплементарності для дослідження сучасного стану вищої освіти в Україні.

Ключові слова: вища освіта, інституційна спроможність; пандемія коронавірусу.

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2021-2-63-69>

Бібл.: 41.

Соболев Володимир Михайлович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри статистики, обліку та аудиту, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: vladimir_sobolev@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3043-0901>

Соболева Марія Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного бізнесу та економічної теорії, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: mariya_soboleva@ukr.net

UDC 330.368
JEL Classification: A2; A22

Soboliev V. M., Soboleva M. V. Institutional Capacity of the Higher Education System and Factors of Its Provision

The article is aimed at revealing the state of the institutional system of higher education in Ukraine in the context of the coronavirus pandemic by using the category of institutional capacity. To this end, the following methodological achievements of economic research are used: the unity of logical and historical, normative and positive analysis; institutional and evolutionary approach; logical modeling; behavioral economics; and political markets theory. Based on the authors' definition of the institutional capacity concept, the main features of the institutional capacity of the higher education system are specified, namely: internal complementarity of the institutional system; its external complementarity; interlinking internal and external complementarity. The analysis shows that the Ukrainian higher education system is experiencing a deep multilevel crisis, the origins of which lie in the fact that the government lacks the following: a systemic vision of modern higher education problems; understanding of the close relationship between the level of state support and the dynamics of national competitiveness; absolute dominance of fiscal motivation over the strategic one while solving the problems of financing the needs of higher education. The results obtained provide an opportunity to further study the ways of inhibiting destructive processes, then neutralizing them and, finally, creating the preconditions to restore institutional capacity. The practical significance of the study lies in the fact that it enriches scientific ideas about the structure of the institutional system of higher education and, on this basis, helps to develop managerial decisions aimed at improving the efficiency of the system. The originality of the article is stipulated by using the institutional capacity category and the institutional complementarity concept to study the current state of higher education in Ukraine.

Keywords: coronavirus pandemic, higher education, institutional capacity.

Bibl.: 41.

Soboliev Volodymyr M. – Doctor of Sciences (Economics), Professor, Head of the Department of the Department of Statistics, Accounting and Auditing, V. N. Karazin Kharkiv National University (4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: vladimir_sobolev@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3043-0901>

Sobolievа Mariia V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Business and Economic Theory, V. N. Karazin Kharkiv National University (4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: mariya_soboleva@ukr.net

Вступ. Пандемія коронавірусу стала черговим викликом людству, з яким воно в цілому поки що не спроміглось впоратись (за винятком окремих країн, зокрема, Австралії та Нової Зеландії). Негативні наслідки цієї пандемії охопили практично усі сфери життя та найбільш чітко вдарили по економіці. Національна сфера освіти (зокрема, вищої) є однією з тих, що зазнали найбільших втрат ефективності саме внаслідок переходу на дистанційне навчання, на відміну від інших країн, де розвиток дистанційних форм навчання відбувався задовго до пандемії, і тому там втрати були набагато меншими.

Водночас цей виклик не тільки створив низку складних проблем, але й одночасно стимулював пошуки нетривіальних способів пристосування до них та можливого успішного подолання деяких негативних наслідків. Не в останню чергу передумови для належного реагування на виклики пандемії у довгостроковій перспективі визначаються інституційною ефективністю суспільства у цілому та його окремих сфер (економічної, політичної, соціальної, культурної, релігійної тощо). Зокрема, негативний приклад сфери охорони здоров'я в Україні достатньо переконливо підтверджує це.

Так, на основі наявних аналітичних публікацій (зокрема, [1]) можна виділити такі прояви інституційної неефективності, як несвоєчасність більшості урядових заходів щодо блокування міжнародних пасажирських перевезень, незабезпечення населення заходами індивідуального захисту, витрачання значних коштів ковідного фонду уряду на будівництво доріг, значні залишки невитрачених коштів за наявності гострої нестачі обладнаних кисневою підводкою ліжок у лікарнях, фактичний колапс системи епідеміологічного захисту лікарів та механізму доплат за ризики роботи з ковідними хворими тощо.

Отже, практичний досвід пристосування до нових умов життя потребує глибокого теоретичного осмислення та розробки на цій основі системи управлінських заходів, спрямованих на максимальне прискорення процесу подолання негативного впливу пандемії на суспільство.

Аналіз останніх публікацій. Оскільки глобалізація посилює конкуренцію у вищій освіті, одночасно породивши суперечливі тенденції у її розвитку, потік наукової літератури з проблематики економічної ролі вищої освіти завжди був значним як в Україні, так і у світі. Зокрема, за період 1991–2015 рр. було опубліковано понад 10 тис. праць вітчизняних авторів з цієї проблематики [2–5]. Ґрунтовне висвітлення отримали такі аспекти, як місце вищої освіти в освітній системі [6; 7], загальний аналіз її стану [8–10], історичний досвід її розвитку й реформування [11; 12], її державне регулювання [13] та фінансування [14–16], вплив на економічне зростання [17], порівняння із системами вищої освіти інших країн [18–21], забезпечення якості освітніх послуг [22]. Значний аналітичний потенціал містять перші річні доповіді НАЗЯВО [23; 24], а також окремі публіци-

стичні праці [25–27]. За кордоном також приділяється значна увага дослідженню досвіду реформування вищої освіти у постсоціалістичних країнах, включаючи Україну [28]. Велику цінність мають щорічні доповіді Всесвітнього економічного форуму про майбутнє ринку праці [29] та інші подібні аналітичні дослідження [30].

Водночас на тлі активізації наукових досліджень щодо впливу пандемії на соціально-економічні процеси за кордоном [31–40] українська наука поки що не являє собою прикладу подібної активності. Більш того, у дослідженні проблематики реформування української вищої школи переважає нормативний підхід, результатом реалізації якого стає здебільшого конструювання різних бажаних моделей її розвитку, які були успішно апробовані та запроваджені в інших країнах, з одночасним виведенням за рамки цих моделей власне носіїв відповідних реформаторських зусиль та об'єкти їхнього реформаторського впливу, включаючи приховану мотивацію їх рішень та дій. При цьому, за рідкими винятками [41], майже не враховуються специфічні риси українського інституційного середовища, включаючи саме ментальні та поведінкові особливості окремих персоніфікованих учасників освітнього процесу (здобувачів, персонал освітніх закладів, органів управління тощо), які неминуче призводять до невдач будь-яких спроб реформування освітнього середовища.

Виходячи з досягнутого рівня наукової розробки вищезазначеної проблематики, автори поставили за мету розкрити інституційні чинники розвитку національної системи вищої освіти та її пристосування до викликів, що їх поставила пандемія, що дало б змогу пошуку можливих шляхів підвищення її інституційної спроможності. При цьому застосовувались такі методологічні надбання економіко-теоретичного дослідження, як єдність логічного та історичного, а також нормативного та позитивного аналізу, інституційний та еволюційний підходи, логічне моделювання, поведінкова економіка, теорія політичних ринків.

Викладення результатів дослідження. Почнемо з визначення поняття «інституційна спроможність». У вітчизняній економічній літературі воно практично не застосовується. Між тим, на нашу думку, воно має неабиякий методологічний потенціал, який дозволяє за його допомогою більш адекватно відображувати реальний стан інституційного середовища як економічної системи суспільства у цілому, так і її окремих підсистем (включаючи вищу освіту). Під інституційною спроможністю певної сукупності інститутів ми розуміємо здатність останньої забезпечувати безперешкодне довготривале виконання нею своїх функцій та повну реалізацію мети (сукупності цілей) існування відповідної соціально-економічної системи або її окремої підсистеми. За такої нездатності виникають обґрунтовані підстави для визнання інституційної системи як неспроможної.

Виходячи із вищезазначеного визначення, можна сформулювати такі головні ознаки інституційної спроможності системи вищої освіти:

- внутрішня комплементарність інституційної системи;
- її зовнішня комплементарність;
- спряження внутрішньої та зовнішньої комплементарності.

Внутрішня комплементарність передбачає взаємну узгодженість і відповідність інститутів усередині самої вищої освіти. Під зовнішньою комплементарністю, у вузькому сенсі, ми розуміємо взаємну узгодженість та відповідність інституційної системи вищої освіти, з одного боку, із освітньою системою у цілому, а з іншого боку, із національною інституційною системою у цілому. На відміну від неї, зовнішня комплементарність у широкому сенсі включає до себе узгодженість із розвитком світових освітніх систем.

Якщо ж інституційна система вищої освіти не має хоча б однієї з вищезазначених ознак, вона є інституційно неспроможною, попри те, що інші ознаки можуть мати місце. З цього випливає, що реальне забезпечення ефективного функціонування вищої освіти вимагає системного підходу та одночасного вирішення багатьох складних проблем.

Розглянемо кожну з них. Перш ніж характеризувати внутрішню комплементарність інституційної системи вищої освіти, визначимо склад самої цієї системи. Зазвичай дослідники обмежуються традиційною класифікацією інститутів на формальні і неформальні. Але такий розподіл не дозволяє отримати цілісне уявлення щодо реальних механізмів координації людських комунікацій, чим насправді і є інститути – хоч формальні, хоч неформальні. Отже, в межах цієї традиційної класифікації ми виділяємо такі базові інститути, які дозволяють розглядати вищу освіту у динаміці: державна підтримка розвитку вищої освіти, державно-приватне партнерство, децентралізація управління освітньою системою та розширення механізмів саморегулювання (автономізації), нормотворення (включаючи ліцензування та акредитацію), відкритість, доступність, рентоорієнтована поведінка учасників освітнього процесу.

Кожен з них, з одного боку, несе на собі відбиток попередніх етапів розвитку (включаючи етап, що охоплює існування централізованої планової економіки), а з іншого боку, піддається впливу сучасних світових трендів розвитку освітніх процесів. Найбільш важливим при цьому є те, що кожен з них розвивається, на жаль, відносно відокремлено від інших, що об'єктивно створює підвалини виникнення та посилення дискплементарності, яка, кінець кінцем, становить реальну загрозу інституційній спроможності усієї системи. Загалом, внаслідок відсутності ефективних реформ, зберігається двоїстість системи вищої освіти, коли будь-які спроби запровадити нові сучасні механізми її розвитку постійно блокуються застарілими елементами інституційної системи, породжуючи мутантні форми, за сучасним виглядом яких ховається консервативний зміст. Розглянемо лише окремі приклади.

Перш за все, це стосується інституту державної підтримки розвитку вищої освіти, який переживає тривалий

занепад. Відповідно до ст. 78 Закону України «Про вищу освіту», держава має забезпечувати асигнування на освіту в розмірі не менше ніж 7 % ВВП, але упродовж 2013–2019 рр. ця норма жодного разу не була витримана, і реальне фінансування було нижчим за неї. Так само низькою є матеріальна мотивація викладацької праці. Наприклад, середньомісячна заробітна плата штатних працівників-чоловіків в освіті України у 2019 р. складала лише 70 % від середньої заробітної плати по країні в цілому [розраховано за: 41, с. 71]. Епідемія коронавірусу лише посилила негативний розвиток цього інституту, оскільки масовий перехід на дистанційне навчання багатократно збільшив обсяги методичної роботи викладачів, що не знайшло жодної реакції у політиці матеріального стимулювання викладацької праці. Як наслідок, посилюються передумови для збереження рентоорієнтованої поведінки усіх учасників освітнього процесу. Своєю чергою, очевидним є те, що внаслідок неефективної фіскальної політики, яка обслуговує інтереси великого олігархічного бізнесу, повз державного бюджету проходять багатомільярдні фінансові потоки, які осідають або в офшорах, або в кишенях корумпованих працівників митної служби, замість того, щоб бути спрямованими на належне фінансування освітньої системи.

Якщо ж згадати, що із набуттям чинності Законом України «Про вищу освіту» у 2014 р. доплати за науковий ступінь доктора наук були зменшені з 25% до 20%, а повернуті до рівня 25% лише через 3 роки, то стає очевидним, що держава не є зацікавленою у збереженні інтелектуального потенціалу вищої школи, і освіта, зокрема вища, не є її пріоритетом у проведенні соціальної політики. Не важко поррахувати не тільки прямі втрати доходу докторів наук, що працюють у вищій школі, але й втрати пенсійних нарахувань за цей період.

Одним із наслідків недостатнього фінансування вищої освіти є неминуче старіння матеріальної бази закладів вищої освіти, а отже, і зниження їх привабливості для вступників, які стають сильніше замотивованими навчатись за кордоном. Іншим негативним наслідком є зниження якості навчання, що має не тільки короткострокові, але й довгострокові наслідки не лише для самих здобувачів освіти, але й для економіки країни у цілому, оскільки недостатньо кваліфіковані фахівці створюватимуть меншу додану вартість, коли вони прийдуть на ринок праці.

Ще одним прикладом неефективного нормотворення, яке породжує інституційну дискплементарність, може слугувати механізм обліку роботи викладачів закладів вищої освіти. До запровадження у 2014 р. Закону України «Про вищу освіту» централізовано нормувалась лише безпосередньо навчальна діяльність, а для методичної, наукової та організаційної роботи встановлювались лише переліки відповідних їх видів. Але з 2014 р. нормування і цих видів роботи стало обов'язковим. На практиці це вилилось у складення кожним ЗВО власних свавільно встановлених норм і вимогою до викладачів розписувати з точністю до години річний бюджет робочого часу. Відповідно, суттєво зросли непродуктивні витрати часу на обліковування та звітування, при тому, що сама природа викладацької праці виключає якісь шаблони в організації позааудиторної роботи. На цьому тлі було фактично знівельовано ззовні про-

гресивне нововведення щодо обмеження верхньої границі навчального навантаження 600 годинами на рік замість 900 перед цим.

Одним із найважливіших чинників інституційної ефективності системи вищої освіти є адекватність ліцензійних та акредитаційних процедур. На жаль, за 30 років Україні не вдалося створити ефективних механізмів ліцензування та акредитації, які б відповідали сучасним світовим тенденціям освітньої діяльності. Це стосується як нормативного врегулювання відповідних процедур, так і їх реалізації на практиці. Численні нормативи, які заклалися у правила ліцензування, не мали жодного наукового обґрунтування і не випадково їх розробники усіяло уникали посилань на світовий досвід у цій сфері. Негативну роль відіграло також те, що неодноразово змінювалися концептуальні засади побудови ліцензійних та акредитаційних процедур. Наприклад, діючі зараз Ліцензійні умови провадження освітньої діяльності, запроваджені Постановою КМУ від 30 грудня 2015 р. № 1187, тричі змінювалися за останні 5 років, що не відповідає принципу правової визначеності.

При цьому базові елементи, що регламентують вимоги до кваліфікації викладачів, страждають на еkleктицизм, оскільки містять низку вимог, що безпосередньо не пов'язані із власне викладацькою роботою. Суттєвим недоліком запровадженої системи є, зокрема те, що відповідність різним вимогам може бути забезпечена суттєво різними обсягами відповідних форм активності. Наприклад, рівносильними є вимоги щодо публікації 5 статей у фахових наукових виданнях України або у виданнях, що індексуються у Скопусі. Так само однаково оцінюється «вартість» написання 5 статей за 5 років та членство у редколегії наукового фахового видання (коли за 5 років вигідніше прорецензувати 1 статтю, ніж самому написати 5). Фактично людина може, відповідно до цих умов, мати право викладання, навіть якщо вона не пише жодних наукових праць, не видає жодних навчальних або навчально-методичних посібників чи методичних розробок, але веде постійно діючий науковий студентський гурток, входить до складу журі III-IV етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад, здійснює наукове консультування підприємств та бере участь у професійних та/або громадських об'єднаннях за спеціальністю викладання. Враховуючи, що для усіх цих 4 форм активності зовсім не обов'язково щось реально робити в дійсності, а достатньо лише оформити відповідні паперові «підтвердження», стає зрозумілим, що система містить серйозні корупційні ризики.

Аналогічні ризики містить і діюча система акредитації освітніх програм. До цього часу вона представлена однією державною агенцією, з усіма наслідками державного монополізму для будь-яких регуляторних механізмів. Вже лише та обставина, що експертами цього монополіста виступають особи, які одночасно є учасниками інших освітніх програм, у тому числі конкуруючих, виключає їхню неупередженість, попри суттєву їх матеріальну мотивацію з боку агенції під приводом виключення корупційних ризиків. Не тільки гіпотетичними, а цілком реальними є ситуації, коли виникають конфлікти інтересів учасників акредитаційних процедур (наприклад, коли експерт та член галузевої ек-

пертної ради є учасниками освітньої програми, яка є конкуруючою з програмою, щодо якої ухвалюється рішення про акредитацію і перевірку якої проводив експерт, не зобов'язані брати самовідвід і не беруть його).

Внутрішня дисконплементарність інституційної системи вищої освіти посилюється її зовнішньою дисконплементарністю, яка теж має численні форми прояву. Якщо брати власне освітню систему, то розрив між середньою та вищою школою продовжує наростати. Шкільна освіта роз'їдається корупцією, яка спирається на застарілі методи фінансування. Попри багато декларативних заяв очільників освітньої системи, інститут безоплатної обов'язкової середньої освіти фактично не існує і виродився у мутантну форму державно-приватного партнерства, коли потреби шкіл фінансуються не за рахунок державного та місцевого бюджетів, а коштом батьків у формі прихованого та явного вимагання. З початку 2000-х рр. широко розповсюдились різні так звані авторські освітні програми, складовою яких стало примусове платне методичне наповнення за рахунок батьків. Пандемія виявила реальну неспроможність освітньої системи щодо оперативного матеріального та методичного забезпечення дистанційної шкільної освіти, рівним чином загостривши проблему якості оцінювання результатів навчання, що підтвердили і підсумки ЗНО у 2021 р.

Посилення відкритості світової економіки, попри пандемію та пов'язані з нею обмеження щодо переміщення людей через національні кордони, стало додатковим чинником ерозії національної системи вищої освіти, оскільки значно посилюється відтік абітурієнтів за кордон.

Аналіз інституційної спроможності системи вищої освіти не може вважатись повним без належного врахування поведінкової складової відповідних процесів. У науковій літературі практично не досліджується реальна мотивація дій очільників освітньої системи та бюрократичного апарату середнього рівня, і сама можливість існування рентоорієнтованих міркувань не береться до уваги. Між тим, відповідно до основних засад теорії політичних ринків, наявність особливих інтересів цих прошарків освітнього процесу, відмінних від суспільного інтересу, дозволяє більш адекватно оцінювати приховану мотивацію їх дій (наприклад, під приводом необхідності оптимізації мережі закладів вищої освіти механічно об'єднувати великі університети, маючи на увазі позбавлення їх ласих шматків нерухомості у центральній частині міста з наступною приватизацією будівель та земельних ділянок).

Чисельність проявів дисконплементарності інституційної системи вищої освіти на всіх її рівнях має своїм наслідком її розбалансованість і хаотичність розвитку, яка посилюється внаслідок пандемії коронавірусу.

Висновки. Проведений аналіз показав, що українська система вищої освіти переживає глибоку багаторівневу кризу, витоки якої пов'язані із відсутністю на рівні державного управління системного бачення сучасних проблем вищої освіти, розуміння тісного зв'язку між рівнем її державної підтримки та динамікою національної конкурентоспроможності, абсолютним домінуванням фіскальної мотивації над стратегічною при вирішенні проблем фінансового забезпечення потреб вищої школи. Внаслідок поглиблення

цієї кризи посилюється інституційна дисфункціональність вищої освіти, яка набуває все більше рис інституційної неспроможності, за якою настає стан деградації та інституційного виродження. У зв'язку з цим актуалізується потреба у дослідженні шляхів гальмування деструктивних процесів з подальшою їх нейтралізацією і створенням передумов відновлення інституційної спроможності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шулімов С. Уряд та пандемія: чи був ефективним Фонд боротьби з COVID-19? URL: <https://statewatch.org.ua/publications/uriad-ta-pandemiia-chy-buv-efektyvnyy-fond-borot-by-z-covid-19/>
2. Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку 1991–2006 рр. : наук.-допом. бібліогр. покажч. Київ : Пед. думка, 2008. 466 с.
3. Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку, 2007–2011 рр. : наук.-допом. бібліогр. покажч. Вип. 2. Київ : Нілан-ЛТД, 2012. 663 с.
4. Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку, 2007–2011 рр. : наук.-допом. бібліогр. покажч. Вип. 2. Ч. 2. Київ, 2014. 416 с.
5. Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку, 2012–2013 рр. : наук.-допом. бібліогр. покажч. Вип. 3. Київ, 2015. 341 с.
6. Дослідження сфери освіти в Україні. До більшої результативності, справедливості та ефективності. (РЕЗЮМЕ 3). Огляд. World Bank Group. 33 с. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/790931568661644788/pdf/Overview.pdf>
7. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні. Київ : Пед. думка, 2016. 448 с.
8. Антонюк В. П. Вища освіта України на шляху модернізації. *Бізнес Інформ*. 2019. № 4. С. 198–204.
9. Жилиєв І. Б., Ковтунець В. В., Сьомкін М. В. Вища освіта України: стан та проблеми. Київ : НДІП НАПрН України, Інститут вищої освіти НАПН України, 2015. 96 с.
10. Ніколаєв Є., Совсун І. Вища освіта в незалежній Україні. URL: <https://www.skeptic.in.ua/wp-content/uploads/Higher-Education-Independent-Ukraine.pdf>
11. Передерій І. Г. Розбудова національної системи освіти в Україні за доби Центральної Ради: історичний аспект : монографія. Полтава : Вид-во ПолтНТУ, 2009. 160 с.
12. Січкаренко Г. Г. Історичний досвід перебудови вищої освіти в Україні (1985-2005 рр.) : монографія. Київ : ПП Лисенко М. М., 2014. 360 с.
13. Лопушняк Г. С., Рибчанська Х. В. Вища освіта України: державне регулювання та перспективи розвитку : монографія. Львів : Ліга Прес, 2018. 283 с.
14. Дехтяр Н. А., Янченко В. О. Фінансування системи вищої освіти в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип. 25. С. 667–672.
15. Проблеми управління фінансами вищих навчальних закладів : монографія / за заг. ред. А. З. Підгорного. Одеса : ФОП Гуляєва В. М., 2017. 152 с.
16. Широкопояс О. Ю. Розподіл та використання бюджетних коштів державними закладами вищої освіти. *Економічний простір*. 2019. № 146. С. 176–192.
17. Прокопенко І. Ф., Мельникова О. В. Вища освіта як чинник економічного зростання України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Економіка*. 2017. Вип. 17. С. 5–14.
18. Балацкий Е. Рейтинги университетских факультетов: мировой опыт составления и использования. *Капитал страны*. 29 сентября 2012. URL: https://kapital-rus.ru/articles/article/rejtingi_universitetskih_fakultetov_mirovoj_opyt_sostavleniya_i_ispolzovani/
19. Сбруєва А. А. Розвиток європейської вищої освіти в умовах глобальної фінансово-економічної кризи. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 4. С. 228–241.
20. Настич Т. П. Сучасні тенденції вищої освіти в Німеччині, Польщі та Україні (порівняльний аналіз). *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2015. Вип. 2 (12), Т. 3. С. 156–165.
21. Павленко А. Ф., Антонюк Л. Л., Василькова Н. В. та ін. Дослідницькі університети: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні : монографія. Київ : КНЕУ, 2014. 550 с.
22. Якість вищої освіти: теорія і практика : навч.-метод. посіб. / за наук. ред. А. Василюк, М. Дей. Київ ; Ніжин : Вид. ПП Лисенко М. М., 2019. 176 с.
23. Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2019 рік / за заг. ред. С. Квіта. Київ : Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2020. 244 с.
24. Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти / за заг. ред. С. Квіта, О. Єременко. Київ : Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2021. 364 с.
25. Захарін С. Де доповідь про якість вищої освіти в Україні? URL: <https://osvita.ua/blogs/77567/>
26. Лиховид І. «Гарвард» по-українски. День. 06.05.2021. URL: <https://m.day.kyiv.ua/ru/article/obshchestvo/garvard-po-ukraini>
27. Мулявка В. Чотири міфи про українську вищу освіту. URL: <https://commons.com.ua/en/shotiri-mifi-pro-ukrayinsku-vis-hu-osvitu/>
28. 25 Years of Transformations of Higher Education Systems in Post-Soviet Countries Reform and Continuity / ed. : J. Huisman, I. Froumin, A. Smolentseva. Springer International Publishing AG, 2018. 494 p.
29. The Future of Jobs. Report 2020. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf
30. How Robots Change the World: What Automation Really Means for Jobs and Productivity. Oxford Economics, June 2019. 64 p.
31. Bradshaw A., Hietanen J. (ed.). The Dictionary of Coronavirus Culture. Repeater Books, 2020. 80 p.
32. Calvert J., Arbuthnott G. Failures of State: The Inside Story of Britain's Battle with Coronavirus. HarperCollins Publishers, 2021. 376 p.
33. Gans J. Economics in the Age of COVID-19 (Coronavirus). The MIT Press, 2020. 145 p.
34. Gutman E. Coming Back From COVID: The Definitive Guide for Small Business Owners to Rapidly Recover From the Coronavirus. Evian Gutman, 2020. 256 p.
35. Knorr L., Matthews B. After the Pandemic: Visions of Life Post COVID-19 (Coronavirus). Sunbury, 2020. 213 p.
36. Moore Th., Heng Th. Coronavirus Closings: The Happenings COVID-19. Kindle Edition, 2020. 176 p.
37. Nulman E. Coronavirus Capitalism Goes to the Cinema Series. Routledge, 2021. 153 p.
38. Osler S. Coronavirus Outbreak: All the Secrets Revealed About the Covid-19 Pandemic. A Complete Rational Guide of its Evolution, Expansion, Symptoms and First Defense. 2020. 85 p.

39. Sharma P. *Coronavirus News, Markets and AI: The COVID-19 Diaries*. Routledge, 2021. 235 p.
40. Wise D. *Work from Home During and After Coronavirus: How Online Freelance and Entrepreneurship Can Get You Through the COVID-19 Crisis*. 2020. 152 p.
41. Статистичний щорічник України за 2019 рік. Київ : Державна служба статистики України, 2020. 465 с.

REFERENCES

- 25 Years of Transformations of Higher Education Systems in Post-Soviet Countries Reform and Continuity*. Springer International Publishing AG, 2018.
- Antoniuk, V. P. "Vyshcha osvita Ukrainy na shliakhu modernizatsii" [The Higher Education in Ukraine on its Way Towards Modernization]. *Biznes Inform*, no. 4 (2019): 198-204.
- Balatskiy, Ye. "Reytingi universitetskikh fakultetov: mirovoy opyt sostavleniya i ispolzovaniya" [Rankings of University Faculties: World Experience of Compilation and Use]. *Kapital strany*. September 29, 2012. https://kapital-rus.ru/articles/article/rejtingi_universitetskikh_fakultetov_mirovoj_opyt_sostavleniya_i_ispolzovaniya/
- Bradshaw, A. *The Dictionary of Coronavirus Culture*. Repeater Books, 2020.
- Calvert, J., and Arbuthnott, G. *Failures of State: The Inside Story of Britain's Battle with Coronavirus*. HarperCollins Publishers, 2021.
- "Doslidzhennia sfery osvity v Ukraini. Do bilshoi rezultatyvnosti, spravedyvosti ta efektyvnosti. (REZYUME 3). Ohliad" [Research in the Field of Education in Ukraine. To Greater Efficiency, Fairness and Efficiency. (SUMMARY 3). Review]. World Bank Group. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/790931568661644788/pdf/Overview.pdf>
- Dekhtiar, N. A., and Yanchenko, V. O. "Finansuvannia systemy vyshchoi osvity v Ukraini" [Financing of the Higher Education System in Ukraine]. *Infrastruktura rynku*, no. 25 (2018): 667-672.
- Gans, J. *Economics in the Age of COVID-19 (Coronavirus)*. The MIT Press, 2020.
- Gutman, E. *Coming Back From COVID: The Definitive Guide for Small Business Owners to Rapidly Recover from the Coronavirus*. Evian Gutman, 2020.
- How Robots Change the World: What Automation Really Means for Jobs and Productivity*. Oxford Economics, June 2019.
- Knorr, L., and Matthews, B. *After the Pandemic: Visions of Life Post COVID-19 (Coronavirus)*. Sunbury, 2020.
- Likhovid, I. "«Garvard» po-ukrainski" [Harvard in Ukrainian]. Den. May 06, 2021. <https://m.day.kyiv.ua/ru/article/obshchestvo/garvard-po-ukrainski>
- Lopushniak, H. S., and Rybchanska, Kh. V. *Vyshcha osvita Ukrainy: derzhavne rehuliuвання ta perspektyvy rozvytku* [Higher Education in Ukraine: State Regulation and Prospects for Development]. Lviv: Liha Pres, 2018.
- Moore, Th., and Heng, Th. *Coronavirus Closings: The Happenings COVID-19*. Kindle Edition, 2020.
- Muliavka, V. "Chotyry mify pro ukrainsku vyshchu osvitu" [Four Myths about Ukrainian Higher Education]. <https://commons.com.ua/en/chotyry-mify-pro-ukrayinsku-vishu-osvitu/>
- Nastyh, T. P. "Suchasni tendentsii vyshchoi osvity v Nimechyni, Polshchi ta Ukraini (porivnialnyi analiz)" [Current Trends in Higher Education in Germany, Poland and Ukraine (Comparative Analysis)]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti*, vol. 3, no. 2(12) (2015): 156-165.
- Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini* [National Report on the State and Prospects of Education Development in Ukraine]. Kyiv: Ped. dumka, 2016.
- Nikolaiev, Ye., and Sovsun, I. "Vyshcha osvita v nezalezhnii Ukraini" [Higher Education in Independent Ukraine]. <https://www.skeptic.in.ua/wp-content/uploads/Higher-Education-in-Independent-Ukraine.pdf>
- Nulman, E. *Coronavirus Capitalism Goes to the Cinema Series*. Routledge, 2021.
- Osler, S. *Coronavirus Outbreak: All the Secrets Revealed about the Covid-19 Pandemic. A Complete Rational Guide of Its Evolution, Expansion, Symptoms and First Defense*, 2020.
- Pavlenko, A. F. et al. *Doslidnytski universytety: svitovyi dosvid ta perspektyvy rozvytku v Ukraini* [Research Universities: World Experience and Development Prospects in Ukraine]. Kyiv: KNEU, 2014.
- Perederii, I. H. *Rozbudova natsionalnoi systemy osvity v Ukraini za doby Tsentralnoi Rady: istorychnyi aspekt* [Development of the National Education System in Ukraine during the Central Rada: A Historical Aspect]. Poltava: Vyd-vo PoltNTU, 2009.
- Problemy upravlinnia finansamy vyshchych navchalnykh zakladiv* [Problems of Financial Management of Higher Educational Institutions]. Odesa: FOP Huliaieva V. M., 2017.
- Prokopenko, I. F., and Melnykova, O. V. "Vyshcha osvita yak chynnyk ekonomichnoho zrostantia Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku" [Higher Education as a Factor of Economic Growth of Ukraine: Current State and Prospects of Development]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Ekonomika*, no. 17 (2017): 5-14.
- Richnyi zvit Natsionalnoho ahentstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity* [Annual Report of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education]. Kyiv: Natsionalne ahentstvo iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity, 2021.
- Richnyi zvit Natsionalnoho ahentstva iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity za 2019 rik* [Annual Report of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education for 2019]. Kyiv: Natsionalne ahentstvo iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity, 2020.
- Sbruieva, A. A. "Rozvytok yevropeiskoi vyshchoi osvity v umovakh hlobalnoi finansovo-ekonomichnoi kryzy" [Development of European Higher Education in the Global Financial and Economic Crisis]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, no. 4 (2015): 228-241.
- Sharma, P. *Coronavirus News, Markets and AI: The COVID-19 Diaries*. Routledge, 2021.
- Shulimov, S. "Uriad ta pandemiia: chy buv efektyvnym Fond borotby z COVID-19?" [Government and the Pandemic: Was the COVID-19 Combating Fund Effective?]. <https://statewatch.org.ua/publications/uriad-ta-pandemiia-chy-buv-efektyvnym-fond-borot-by-z-covid-19/>
- Shyrokoopias, O. Yu. "Rozpodil ta vykorystannia biudzhethnykh koshtiv derzhavnymy zakladamy vyshchoi osvity" [Distribution and Use of Budget Funds by State Institutions of Higher Education]. *Ekonomichnyi prostrir*, no. 146 (2019): 176-192.
- Sichkarenko, H. H. *Istorychnyi dosvid perebudovy vyshchoi osvity v Ukraini (1985-2005 rr.)* [Historical Experience of Restructuring Higher Education in Ukraine (1985-2005)]. Kyiv: PP Lysenko M. M., 2014.
- Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2019 rik* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2019]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2020.
- "The Future of Jobs. Report 2020". http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf

Vyshcha osvita Ukrainy v umovakh transformatsii suspilstva: stan, problemy, tendentsii rozvytku, 2012-2013 rr. [Higher Education in Ukraine in the Conditions of Society Transformation: State, Problems, Tendencies of Development 2012-2013]. Issue 3. Kyiv, 2015.

Vyshcha osvita Ukrainy v umovakh transformatsii suspilstva: stan, problemy, tendentsii rozvytku 1991-2006 rr. [Higher Education in Ukraine in the Conditions of Society Transformation: State, Problems, Tendencies of Development 1991-2006]. Kyiv: Ped. dumka, 2008.

Vyshcha osvita Ukrainy v umovakh transformatsii suspilstva: stan, problemy, tendentsii rozvytku, 2007-2011 rr. [Higher Education in Ukraine in the Conditions of Society Transformation: State, Problems, Tendencies of Development 2007-2011]. Issue 2, part 2. Kyiv, 2014.

Vyshcha osvita Ukrainy v umovakh transformatsii suspilstva: stan, problemy, tendentsii rozvytku, 2007-2011 rr. [Higher Education in Ukraine in the Conditions of Society Transformation: State, Prob-

lems, Tendencies of Development 2007-2011]. Issue 2. Kyiv: Nilan-LTD, 2012.

Wise, D. *Work from Home During and After Coronavirus: How Online Freelance and Entrepreneurship Can Get You Through the COVID-19 Crisis*, 2020.

Yakist vyshchoi osvity: teoriia i praktyka [Quality of Higher Education: Theory and Practice]. Kyiv ; Nizhyn: Vyd. PP Lysenko M. M., 2019.

Zakharin, S. "De dopovid pro yakist vyshchoi osvity v Ukraini?" [Where Is the Report on the Quality of Higher Education in Ukraine?]. <https://osvita.ua/blogs/77567/>

Zhyliaiev, I. B., Kovtunets, V. V., and Syomkin, M. V. *Vyshcha osvita Ukrainy: stan ta problemy* [Higher Education in Ukraine: State and Problems]. Kyiv: NDIP NAPrN Ukrainy, Instytut vyshchoi osvity NAPN Ukrainy, 2015.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2021 р.

■